

Sisällys

Esipuhe.....	7
--------------	---

Osa 1

Kielellisten vaikeuksien taustat ja tunnistaminen

1 Lasten puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeudet.....	10
Sari Kunnari & Marja Laasonen	
2 Puheen ja kielen kehityksen vaikeuksien syyt, esiintyvyys ja ilmiäiset.....	19
Sari Kunnari, Eva Arkkila & Marja Laasonen	
3 Kielellisten vaikeuksien riski- ja suojaavat tekijät sekä seuraukset.....	30
Marja Laasonen & Jisook Park	
4 Varhaisen kielellisen kehityksen arviointi ja seulonta.....	45
Suvi Stolt & Suvi Vehkavuori	
5 Kielellisten vaikeuksien moniammatillinen arviointi.....	64
Eva Arkkila, Marja Laasonen, Sini Smolander & Sari Kunnari	

Osa 2

Kielellisten vaikeuksien eri ilmenemismuodot

6 Myöhään puhumaan alkavat lapset.....	76
Leila Paavola-Ruotsalainen, Katariina Rantalainen & Sari Kunnari	
7 Kehityksellinen kielihäiriö.....	88
Sari Kunnari & Marja Laasonen	
8 Autismikirjoon liittyvät kommunikoinnin ja kielen vaikeudet.....	105
Soile Loukusa	
9 Kuulovikaan liittyvät kielelliset vaikeudet.....	125
Taina Välimaa, Sari Kunnari & Krista Tuohimaa	
10 Älylliseen kehitysvammaisuuteen liittyvät kielelliset vaikeudet.....	142
Kaisa Launonen & Alisa Ikonen	
11 Kielellinen vaikeus monikielisellä lapsella.....	160
Sini Smolander	
12 Lukemisvaikeus.....	183
Marja Laasonen & Kaisa Peltomaa	

Osa 3

Kielellisten vaikeuksien kuntoutus

13 Kuntoutus Suomen terveydenhoitojärjestelmässä.....	206
Marja Asikainen & Leena Ervast	
14 Varhainen vanhempilähtöinen kuntoutus.....	222
Leila Paavola-Ruotsalainen, Ulla Sergejeff & Annariikka Piironen	
15 Puheen ymmärtämisen taitojen kuntoutus.....	240
Sirpa Tarvainen	
16 Puhehäiriöiden kuntoutus.....	257
Sari Kunnari, Anna-Leena Martikainen & Tuula Savinainen-Makkonen	
17 Nimeämisen kuntoutus.....	276
Paula Salmi	
18 Pragmaattisen kommunikaation kuntoutus.....	292
Soile Loukusa	
19 Kerrontataitojen kuntoutus.....	310
Leena Mäkinen & Sari Kunnari	
20 Puhetta tukeva viestintä arjen kuntoutuksessa.....	332
Kaisa Launonen, Kirsi Neuvonen & Irina Savolainen	
21 Neuropsykologinen kuntoutus.....	353
Kaisa Peltomaa & Marja Laasonen	
22 Lapsen osallisuus toimintaperustaisen kuntoutuksen päämääränä.....	369
Tiina Lautamo	
Kirjoittajat.....	392

Esipuhe

Lapsen puhe ja kieli omaksutaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Kehitys alkaa jo kohdussa ja jatkuu pitkälle nuoruusikään tai jopa aikuisuuteen asti. Valtaosalla lapsista puheen ja kielen kehitys etenee odotusten mukaisesti, mutta osalla ilmenee eriasteisia vaikeuksia yhdellä tai useammalla kielen osa-alueella. Vaikeudet voivat tulla ilmi äännejärjestelmässä, sanastossa, sanojen taivuttamisessa, lauserakenteissa tai kielen käyttötaidoissa. Nämä vaikeudet voivat rajoittaa merkittävästi lapsen toimintakykyä arjessa ja heijastua pitkälle nuoruus- ja aikuisikään muun muassa oppimisvaikeuksina, sosiaalisina ja tunne-elämän ongelmina sekä vaikeutena jatkokouluttautua tai työllistyä. Puheen ja kielen kehityksen vaikeuksien kauaskantoisten seurausten vuoksi onkin äärimmäisen tärkeää, että vaikeudet tunnistetaan mahdollisimman varhain. Näin myös tarvittavat tukitoimet ja kuntoutus päästään aloittamaan ajoissa.

Puheen ja kielen kehityksen vaikeudet diagnosoidaan ja kuntoutus suunnitellaan yleensä moniammatillisessa yhteistyössä. Lapsen taitojen arviointiin voivat osallistua useat eri alojen asiantuntijat, joita tyypillisimmin ovat lääkäri, puheterapeutti ja psykologi. Kuntoutuksen sisällöt ja menetelmät valitaan aina yksilön lähtökohdat huomioiden. Muun muassa tästä syystä kuntoutuksen sisältöjä ja menetelmiä käsitellään vain harvoissa kirjoissa. Kuntoutuksen osalta on kuitenkin olemassa tiettyjä suuntaviivoja ja hyviksi havaittuja toimintamalleja, joita esitellään tässä teoksessa.

Vaikka lasten kielellisistä vaikeuksista on tehty paljon kansainvälistä tutkimusta, on suomenkielinen tutkimus kohtuullisen vähäistä. Kielellisten vaikeuksien kielikohtainen tutkimus on kuitenkin äärimmäisen tärkeää, koska kielissä on paljon myös rakenteellisia eroja. Suomen kieli on pääasiassa niin sanottu agglutinoiva kieli, eli sanan vartaloon liitetään erilaisia taivutuspäätteitä. Suomen kieli eroaa tässä monista muista paljon tutkituista valtakielistä, esimerkiksi englannista, ja siksi myös kielikohtaiset erot vaikuttavat vaikeuksien ilmiasuun ja tunnistamiseen sekä kuntoutuksen suuntaamiseen kielen eri osa-alueilla.

Teoksen kirjoittajat ovat pääasiassa puheterapian, neuropsykologian ja lääketieteen eri alojen ammattilaisia, jotka toimivat joko kouluttajina ja tutkijoina suomalaisissa yliopistoissa tai kliinisen työn tekijöinä eri organisaatioissa. Kaikki teoksen luvut on vertaisarvioitu. Teos jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa kuvataan puheen ja kielen kehityksen vaikeuksien taustatekijöitä, esiintyvyyttä ja oirekuvaa sekä suomalaisia diagnosointikäytänteitä. Toisessa osassa perehdytään vaikeuksien eri ilmenemismuotoihin. Kolmannessa osassa perehdytään aluksi Suomen terveydenhuoltojärjestelmään erityisesti lasten kehitysseurannan ja tuen tarpeen arvioinnin sekä kuntoutuksen näkökulmasta. Sen jälkeen käsitellään pääasiassa puheen ja kielen kehityksen vaikeuksien puheterapeuttista kuntoutusta mutta myös muita kuntoutuksen muotoja.

Teos tarjoaa mahdollisimman ajantasaisen ja monipuolisen katsauksen lasten kielellisiin vaikeuksiin ja niiden kuntouttamiseen. Tärkeänä osana teosta ovat käytännönläheiset esimerkit ja vinkit kuntoutuksen erilaisista lähestymistavoista ja menetelmistä. Toivomme, että teos toimii sekä ammattilaisille että lasten vanhemmille helposti lähestyttävänä tietolähteenä, silloin kun tiedon tarve lasten puheen ja kielen kehityksen vaikeuksista ja niiden tukemisesta on ajankohtaista.

Oulussa ja Espoossa 17.8.2022

Sari Kunnari ja Marja Laasonen

OSA 1

KIELELLISTEN

VAIKEUKSIEN

TAUSTAT JA

TUNNISTAMINEN

1 Lasten puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeudet

Sari Kunnari & Marja Laasonen

Puhe ja kieli omaksutaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutustilanteet luovat perustan lapsen tietoiselle viestinnälle eli kommunikoinnille. Rajanveto tyypillisen ja epätypillisen puheen, kielen ja kommunikoinnin kehityksen välillä ei ole yksiselitteistä. Puhehäiriöillä tarkoitetaan erilaisia äännevirheitä ja puheen tuoton motorisia häiriöitä ja kielellisillä vaikeuksilla puolestaan haasteita ymmärtää ja tuottaa kieltä. Kielelliset vaikeudet voivat ilmetä kielen muodon, sisällön ja käytön alueella. Kuntoutuksen lähtökohdiana on aina perusteellinen arvio lapsen puheen ja kielen taidoista sekä kommunikatiivisesta toimintakyvystä ja toimintarajoitteista. Arvion pohjalta tehdään yksilöllinen kuntoutussuunnitelma. Kuntoutuksen tavoitteet tunnustetaan ja määritellään yhdessä kuntoutujan, hänen läheistensä ja asiantuntijoiden kanssa. Puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeuksien kuntoutuksessa voidaan käyttää monenlaisia lähestymistapoja. Eri lähestymistapojen vaikuttavuudesta on maailmalla jo runsaasti tietoa.

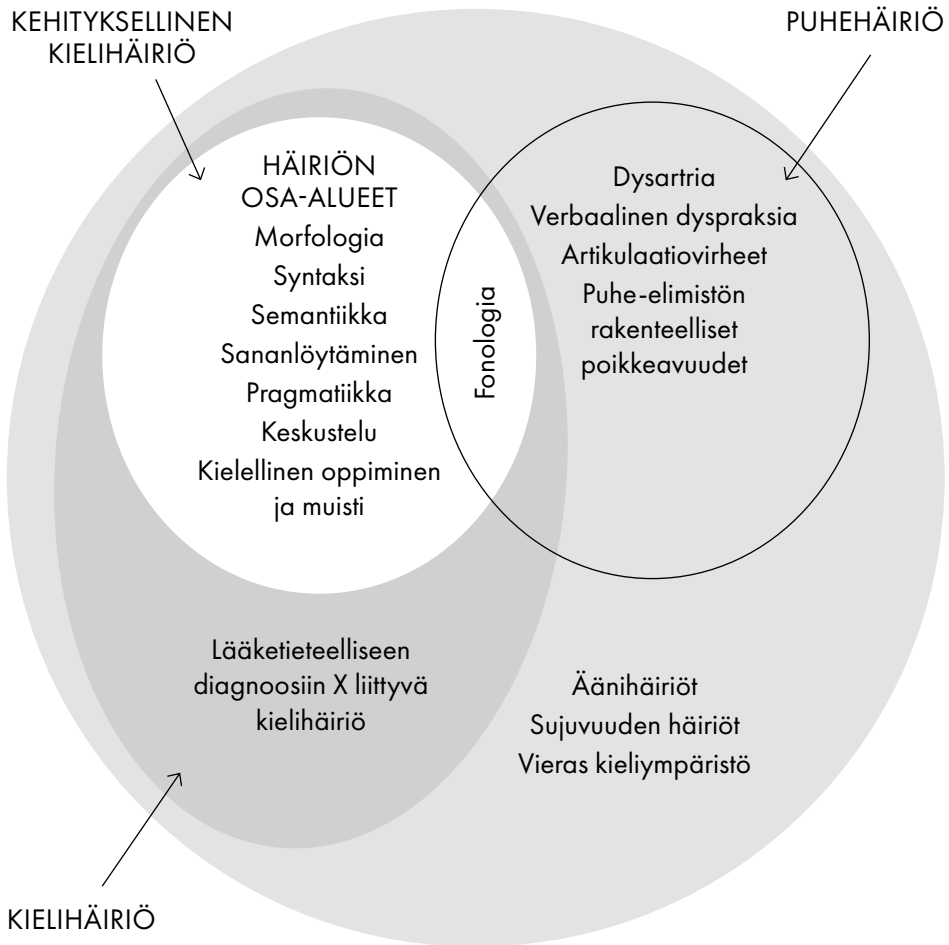
Puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeus

Käsitteitä kieli ja puhe käytetään arkikeskustelussa usein toistensa synonyymeina. Kun puhutaan kommunikoinnin häiriöistä, on kuitenkin tärkeä ymmärtää näiden käsitteiden välinen ero (Bishop ym., 2016; NASEM, 2016, 43–44). Kielellä viitataan sopimuksenvaraiseen kielellisten symbolien ja sääntöjen järjestelmään, jolla välitetään ajatuksia ja tietoa. Kieltä voidaan välittää eri aistikanavien kautta

esimerkiksi puhumalla, kirjoittamalla tai viittomalla. Kuuloaistiin perustuva puhe on kuitenkin selkeästi yleisin keino välittää kieltä. Puheella puolestaan viitataan puhe-elimistön monimutkaisen toiminnan avulla tuotettuihin äänteisiin, sanoihin ja lauseisiin. Tämä prosessi vaatii sekä motorisia että kielellisiä taitoja. Puhe ja kieli omaksutaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, ja nämä tilanteet luovat perustan lapsen tietoiselle viestinnälle eli kommunikoinnille.

Puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeudet voivat esiintyä toisistaan erillisinä, mutta häiriö yhdessä näistä heijastuu usein vaikeuksina myös muilla osaluilla (Paul & Norbury, 2012). Esimerkiksi lapsen epäselvä puhe voi vaikuttaa laajasti kommunikointiin, mikäli kommunikointikumppanit eivät ymmärrä, mitä lapsi haluaa viestiä. Isossa-Britanniassa käytetään paljon termiä puheen, kielen ja kommunikoinnin tarpeet (*speech, language and communication needs*, SLCN). Se on yleistermi laajalle kirjolle erilaisia lapsilla esiintyviä puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeuksia (Berkow, 2008). Näiden lasten puheen, kielen ja kommunikoinnin taidot ovat ikätasoa heikompia ja vaativat erityisjärjestelyjä ja tukea niin terveydenhuollossa, varhaiskasvatuksessa kuin koulussakin. Kuviossa 1 havainnollistetaan puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeuksien välisiä yhteyksiä.

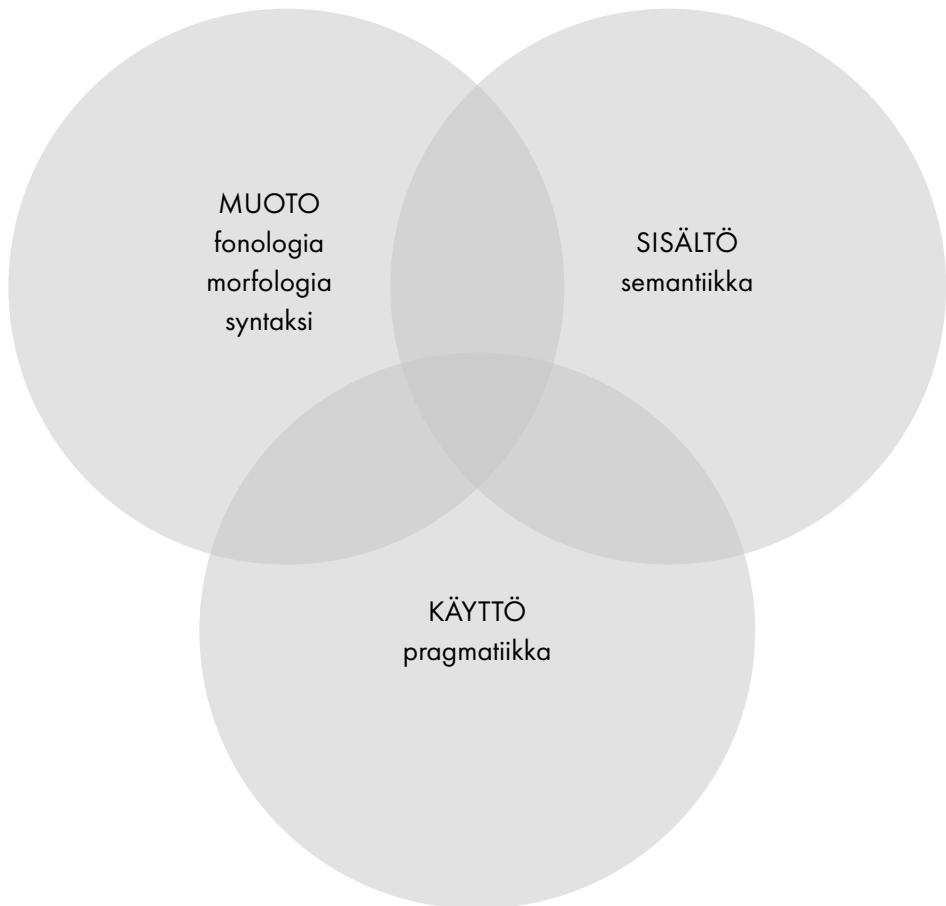
Puhehäiriöihin luetaan yleensä kuuluvaksi erilaiset fonologiset puhehäiriöt, artikulaatiovirheet, kehityksellinen verbaalinen dyspraksia, dysartria ja puhe-elimistön rakenteellisista syistä johtuvat puhehäiriöt (Bishop ym., 2017). Puhehäiriöt voidaan jakaa karkeasti kielellisiin ja motorisiin vaikeuksiin. Vaikka kriteerit eivät ole yksiselitteiset, fonologiset puhehäiriöt määritellään yleensä kielellisiksi vaikeuksiksi. Tällöin äänteiden ja äänneyhdistelmien tuottamisessa ei ole motorisia haasteita, vaan vaikeudet liittyvät muun muassa puutteelliseen tai epätarkkaan tietoon kunkin kielen merkityksellisistä äänteistä ja siitä, kuinka näitä äänteitä voidaan yhdistellä sanoiksi (Dodd & Morgan, 2017). Motorisiksi puhehäiriöiksi puolestaan luetaan artikulaatiovirheet, kehityksellinen verbaalinen dyspraksia ja dysartria. Artikulaatiovirheillä tarkoitetaan yksittäisiä äänteitä koskevia foneettisia virheitä (esim. /r/ tuotetaan uvulaarisena) tai äännekorvaumia. Kehityksellisessä verbaalisessa dyspraksiassa on kyse tahdonalaisten puheliikkeiden suunnittelun, ohjelmoinnin tai säätelyn vaikeudesta. Dysartriassa puheentuottoon osallistuvien lihasten toiminta on heikkoa, hidasta tai koordinoimatonta.

Kuvio 1. Puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeudet (mukaillen Bishop ym., 2017)

Varsinaisella kielellisellä häiriöllä tarkoitetaan lapsen vaikeutta ymmärtää tai tuottaa jollain keinolla, kuten puheella, kirjoituksella tai muulla symbolijärjestelmällä, ilmaista kieltä. Kielellisiin vaikeuksiin sisällytetään kehityksellinen kielihäiriö ja erilaisiin lääketieteellisiin diagnooseihin liittyvät kielelliset vaikeudet, esimerkiksi kuulovikaan tai autismikirjoon liittyvä kielihäiriö. Lasten puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeuksiin luetaan puhehäiriöiden ja kielellisten vaikeuksien lisäksi myös puheen sujuvuuden häiriöt ja äänihäiriöt sekä toisen kielen omaksumiseen liittyvät vaikeudet, kun lapsi kasvaa hänelle vieraassa kieliympäristössä.

Kielelliset vaikeudet voivat tulla ilmi kielen muodon, sisällön ja käytön alueella (Lahey, 1988; Paul & Norbury, 2012; ks. kuvio 2; ks. myös luku 7). Kielen muodolla viitataan kielen muodollisiin rakennetasoihin: fonologiaan (äännejärjestelmä), morfologiaan (sanojen sisäinen rakenne) ja syntaksiin (lauseiden rakentuminen sanoista). Kielen sisältö puolestaan käsittää kielen merkitykset (semantiikka). Kielen käytöllä viitataan pragmatiikkaan eli kykyyn käyttää ja ymmärtää kieltä sopivasti erilaisissa kommunikointitilanteissa.

Kuvio 2. Kielen osa-alueet (mukaillen Lahey, 1988; Paul & Norbury, 2012)

Selkeää rajanvetoa tyypillisen ja epätyypillisen puheen, kielen ja kommunikoinnin kehityksen välille on toisinaan vaikea tehdä. CATALISE-konsortion koostamat epätyypilliseen puheen, kielen ja kommunikoinnin kehitykseen viittaavat piirteet antavat suuntaviivoja tyypillisen ja epätyypillisen kehityksen erottamiseen (Bishop ym., 2016). Taulukkoon 1 listatut piirteet ovat niin sanottuja hälyttävän kehityksen merkkejä, jotka viittaavat epätyypilliseen kehitykseen. Jos lapsella esiintyy taulukossa mainittuja piirteitä, hänet tulisi lähettää jatkotutkimuksiin mielellään jo 1-2 vuoden iässä, jotta esimerkiksi kuulovikaan, autismikirjoon tai kehitysvammaan liittyvät vaikeudet voidaan poissulkea. Vaikka lapsella ei esiinnykään epätyypillisen kehityksen piirteitä, se ei silti takaa, etteikö lapsella voisi olla puheen, kielen ja kommunikoinnin vaikeutta.

Taulukko 1. Epätyypilliseen kehitykseen viittaavat piirteet eri ikävaiheissa

1–2 vuotta	2–3 vuotta	4–5 vuotta	5 vuotta tai enemmän
– Lapsi ei jokella. – Lapsi ei reagoi puheeseen. – Lapsi ei yritä kommunikoida, tai yritykset ovat vähäisiä.	– Vuorovaikutus on vähäistä. – Lapsella ei ole tavoitteellista kommunikointia. – Lapsi ei tuota sanoja. – Reagointi puheeseen on vähäistä. – Kielellisissä taidoissa on taantumista.	– Vuorovaikutus on epäjohdonmukaista tai poikkeavaa. – Lapsella on enimmäkseen vain kolmen sanan tai sitä lyhyempiä ilmauksia. – Puheen ymmärtäminen on heikkoa. – Vieraiden on vaikea ymmärtää lapsen puhetta. – Lähisukulaiset ymmärtävät enintään puolet siitä, mitä lapsi sanoo.	– Lapsella on vaikeuksia tuottaa jäsentynyt kertomus. – Lapsen on vaikea ymmärtää, mitä hänelle luetaan tai kerrotaan. – Lapsella on vaikeuksia muistaa annettuja ohjeita tai toimia niiden mukaan. – Lapsi puhuu paljon mutta ei kykene vastavuoroiseen keskusteluun. – Lapsi tulkitsee ilmaisuja kirjaimellisesti.